

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

Op Geopad naar de Darthuizerberg bij Leersum

waar ijssmeltwater een stuwwalpas uitbouwde tot een brede coupure

Deze wandelgids gaat over de hooggelegen bossen bij Leusden.

De brochure is aflevering 071 van een reeks gewijd aan gebieden waar ook de bodem en het reliëf ons duidelijk laten zien welke invloed natuurlijke processen en de mens er op de ontwikkeling hadden. Aangegeven wordt waaruit een en ander valt af te leiden.

Speciale aandacht krijgt daarbij een route waar dit goed kan worden waargenomen en we dus op Geopad kunnen gaan.

Het meest interessant zijn de door ijssmeltwater ondermijnde oostflank van de Darthuizerberg en enkele oude (beuken)lanen.

De informatie is gebaseerd op veldverkenningen en onderzoeksresultaten. In sommige gevallen zijn meerdere mogelijke verklaringen gegeven voor het ontstaan van aardkundige verschijnselen. Niet alles namelijk werd al grondig onderzocht en niet altijd zijn bepaalde mogelijke oorzaken uit te sluiten.

Inhoud

Voorwoord	3
Om welk en wat voor gebied gaat het?	3
De natuurlijke ontwikkeling.....	3
De invloed van de mens.....	7
En nu op Geopad.....	10
Samenvatting.....	12

Voorwoord

Wie wil weten waardoor een gebied werd zoals het nu is, kan veel hebben aan hetgeen de Aarde erover vertelt. Zowel de grond onder onze voeten als het reliëf om ons heen bieden daar vaak allerlei informatie over. Daarbij tonen ze behalve effecten van natuurlijke processen ook de invloed die de mens op de ontwikkelingen uitoefende.

Om profijt te hebben van de informatiebron Aarde moeten wij haar taal wel verstaan. Bij een wandeling naar de Darthuizerberg kan deze brochure dan als een soort tolk fungeren. Ze is aflevering 071 van een reeks vergelijkbare uitgaven over gebieden waar de bodem- en reliëfkenmerken ons veel te zeggen hebben.

In elke aflevering wordt eerst iets over de ligging en aard van het betreffende gebied meegedeeld. Dan volgt een hoofdstuk over de natuurlijke processen die er plaatsvonden en de invloed die de mens op de ontwikkeling van het gebied had. Hierna wordt een wandelroute beschreven waar bodem en reliëf de geschetste ontwikkeling duidelijk laten zien. Een dergelijke route wordt wel 'Geopad' genoemd.

De reeks brochures met beschrijvingen van zulke routes verschijnt dan ook onder het motto 'Op Geopad'. Om het gebruik van de brochures te vergemakkelijken worden de teksten van de afleveringen telkens met een aantal situatieschetsen verduidelijkt.

Om welk en wat voor gebied gaat het?

De bosrijke Darthuizerberg ligt ongeveer anderhalve kilometer ten noordwesten van Leersum op een deel van de natuurrijke Utrechtse Heuvelrug, waar de ondergrond voornamelijk bestaat uit door landijs opgestuwde afzettingen. In het overwegend plateauachtige oppervlak van die afzettingen werden door smeltwater enkele dalletjes gevormd. Het oppervlak van de Darthuizerberg vertoont aan de zuidwestkant een vrij groot terras, terwijl smeltwater van het landijs een pas ten zuidoosten van de heuvel vergrootte tot een zowel brede als diepe laagte, die later De Darthuizerpoort werd gedoopt.

Met name markante bolle stuwwaloppervlakken worden her en der verlevendigd door (reeksen) natuurlijk ogende, komachtige kuilen. Particuliere grootgrondbezitters zorgden voor de aanleg van zowel rechte als (flauw)bochtige wegen, laanbeplantingen en bebossingen. Op en onderaan de flanken van de Darthuizerberg staat hier en daar wat bebouwing of een enkel landhuis. Langs de zuidwestrand van het gebied loopt de oude Rijksstraatweg (N 225). Vlak voor Leersum komt er de Maarsbergerweg op uit. Het tracé van deze weg volgt onder meer de brede laagte van de Darthuizerpoort.

De natuurlijke ontwikkeling

De invloed van zich uitbreidend landijs

De noordwestelijke omgeving van Leersum ligt op de Utrechtse Heuvelrug. Aldus noemt men het in de provincie Utrecht gelegen deel van een hooggelegen natuurrijke zone, die van het Gooi tot voorbij Rhenen reikt. Kenmerkend voor de zone is de aanwezigheid van een enkele kilometers breed en plaatselijk tientallen meters hoog rugsysteem, dat overwegend met bos en heide is begroeid, terwijl er ook vrij grote oppervlakten bebouwd raakten.

Evenals de hoogten van het aangrenzende Gooi dankt de Utrechtse Heuvelrug zijn ontstaan primair aan de Scandinavische landijsmassa's, die zich zo'n 150.000 jaar geleden over een groot deel van ons land uitbreidden. Vanuit het gebied waar wij nu de Gelderse of Centrale Vallei vinden schoven ze allerlei eerder door water (en wind) neergelegde afzettingen opzij. Die sedimenten kruiden dan scholsgewijs tegen andere afzettingen omhoog. Aldus ontstonden om de Centrale Vallei zogenaamde stuwwallen. De door het ijs opgestuwde afzettingen vormen in het noordelijk deel van de Utrechtse Heuvelrug een aantal afzonderlijke kleine hoogten. Zuidelijk daarvan begint ongeveer op de lijn Den Dolder - Amersfoort een 34 kilometer lange stuwwal, die tot voorbij Rhenen reikt en daar later door de grote rivieren werd ondergraven.

Het is deze stuwwal waarop ook een deel van het wandelgebied is gelegen. Leersum ligt ongeveer halverwege de vrij lange stuwwal, waarom wij de glaciële rug naar deze plaats hebben genoemd. Men zou hem echter ook de stuwwal Amersfoort - Rhenen kunnen noemen.

Van de vrij lange stuwwal doen de contouren benoorden Maarn aan een paddenstoel of letter T denken. Daarbij is "de steel" noord-zuid georiënteerd. Westelijk van Maarn buigt de stuwwal om in de richting van Rhenen. Dit betekent dat hij dan een ongeveer oostzuidoostelijke koers gaat volgen. Er is daarbij wel sprake van kleine fluctuaties van de oriëntatie.

Het oppervlak van de stuwwal vertoont aanvankelijk bundels kleinere ruggen, die min of meer in elkaars verlengde lagen en van elkaar gescheiden waren door pasachtige dwarslaagten. Het zich via de Gelderse Vallei uitbreidende landijs heeft de stuwwallen niet alleen gevormd, maar ook tijdelijk overdekt. Hierbij werd het oppervlak ervan étagegewijs geëgaliseerd. Oorzaak hiervan was waarschijnlijk een laagsgewijze zijdelingse expansie van de landijstongen, die des te sterker kon zijn naarmate minder tegendruk van het voordien gevormde stuwwallichaam werd ondervonden.

Door de glaciële egalisatieprocessen vertoont het oppervlak van de stuwwallen terrassen en plateaus, wat kenmerkend is voor een belangrijk deel van onze glaciële ruggen. Het niveau tot waar de veelal plateauachtige culminaties van de Leersumse stuwwal reiken varieert van 23 tot 69 meter boven N.A.P. Ongeveer een kilometer ten noordwesten van het wandelgebied is het Plateau van de Ruitenbergh een van de hogere culminaties, waarvan de kruin bijna 56 meter boven N.A.P. ligt. Vanuit deze culminatie daalt het niveau van de stuwwalkruinen zowel oostzuidoost- als westnoordwestwaarts.

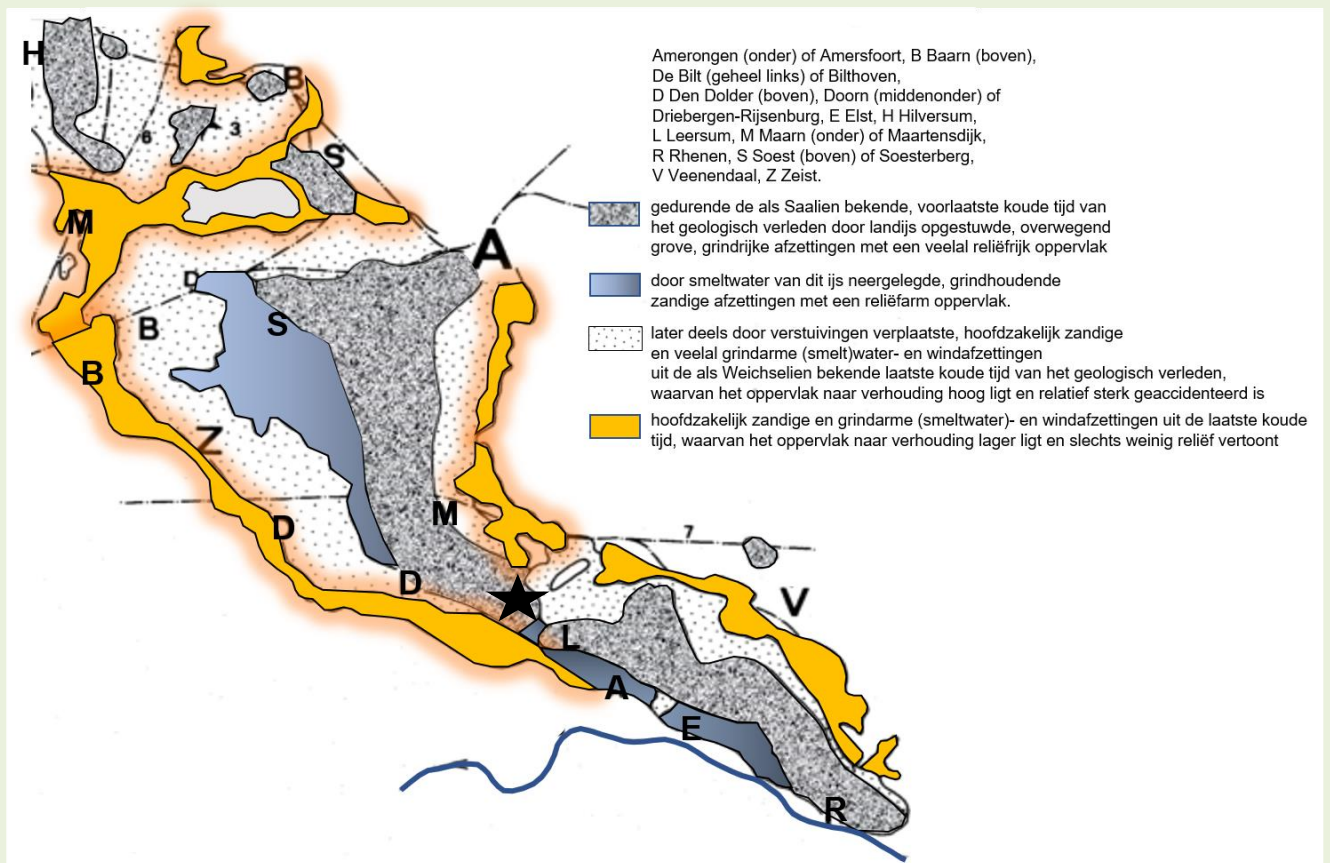
De daling in oostzuidoostelijke richting blijkt uit het gegeven dat de welvingen van en bij het landgoed de Diepwel nog maar tot zo'n 45 meter boven N.A.P. reiken, terwijl een even ten noordwesten van het wandelgebied gevormd plateau in het staatsbos De Hoogstraat zelfs niet meer dan 38 meter te bieden heeft. Ten noorden van dit "Hoogstraatplateau" vertoont de stuwwal overigens een uitstulping met een even hoge, vrijwel ronde heuvel. Deze is van het plateau gescheiden door een brede oostwaarts lopende vallei.

Zuidoostelijk van de beide 38 meter hoge stuwwalgedeelten reikt de Darthuizerberg weer tot bijna 47 meter boven N.A.P. Die "berg" vormt vrijwel één geheel met het Hoogstraatplateau, doordat beide culminaties slechts door een hooggelegen pas van elkaar zijn gescheiden. Aan de Leersumse kant gaat de Darthuizerberg met een steile helling abrupt over in een sterk door smeltwater verbrede en verdiepte pas. Deze was vroeger bekend als het 't Gadt van den bergh, terwijl ze tegenwoordig De Darthuizerpoort wordt genoemd.

Evenals diverse andere stuwwallen van Centraal en Oost Nederland, bestaan die van de Utrechtse Heuvelrug hoofdzakelijk uit grof, grindhoudend zand, terwijl lokaal ook kleilagen voorkomen. Het waren vooral rivierafzettingen die werden gestuwd. De gestuwde afzettingen van de Utrechtse heuvelrug behoren tot de in geologische kringen onderscheiden Formaties van Kedichem, Sterksel en Urk.

Van de genoemde formaties is die van Kedichem het oudst en reeds honderdduizenden jaren geleden gevormd. In deze formatie domineren fijnzandige lagen en kleipakketten. De wat jongere Formatie van Sterksel is over het geheel genomen grofzandig en grindhoudend, soms zelfs zeer grindrijk. Klei komt er slechts zeer plaatselijk in voor. De Formatie van Urk ontstond na die van Sterksel. Ook deze afzetting is overwegend grofzandig, maar iets armer aan grind, terwijl er meer fijnzandige, klei- en veenlagen in voorkomen. De grove zanden van de formatie zijn meestal nogal bont van kleur. Terwijl de rivierafzettingen van de Formaties van Kedichem en Sterksel zowel door de Maas als de Rijn kunnen zijn afgezet, werden die van de Urkse formatie alleen door laatstgenoemde rivier gevormd.

De ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug

Uit het globale overzichtskaartje blijkt, dat de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug in de zuidoosthoek van het wandelgebied door een coupure wordt onderbroken. Ook vertelt het kaartje ons, dat de stuwwallen van de heuvelrug vrijwel geheel worden omgeven door jongere smeltwater- en windafzettingen. Het oppervlak ervan vertoont in en bij de coupure plaatselijk veel grillig reliëf doordat er in historische tijd (opnieuw) verstuivingen optraden. De breedte van het nog duidelijk boven de jongere afzettingen uitstekende deel van de stuwwal bedraagt ter hoogte van de Darthuizerberg ruim anderhalve kilometer.

De invloed van smeltwater

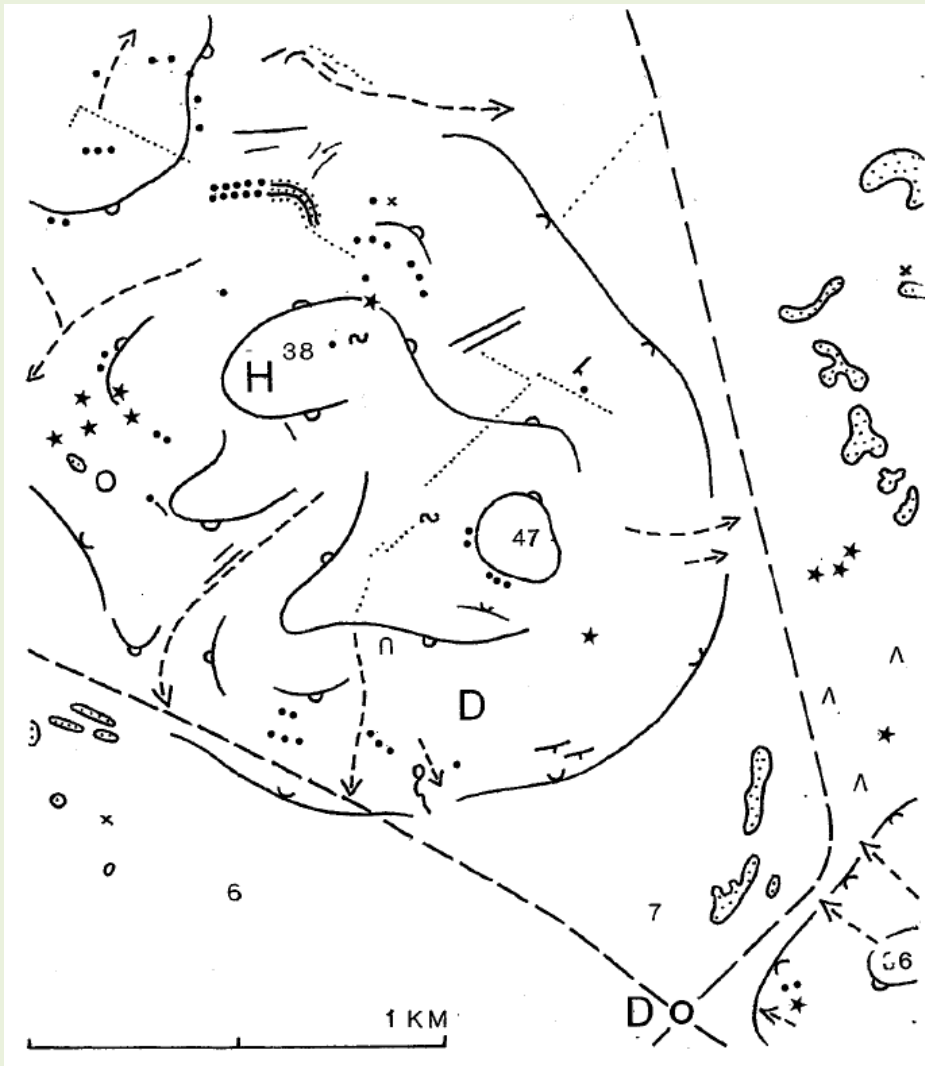
Behalve het afzettingen opstuwend landijs hebben ook smeltwater en de wind een rol gespeeld bij de vormgeving van de Utrechtse Heuvelrug. Smeltwater deed dit zowel bij de verdwijning van het ijs als in de 10.000 jaar geleden geëindigde laatste koude tijd van het geologisch verleden, toen Scandinavisch landijs ons juist niet meer bereikte, maar wel geregeld dikke pakketten (verijzende) sneeuw werden gevormd. Het ijssmeltwater vergrootte de laagten in de stuwwallen tot valleien, terwijl het vooral in de laatste ijstijd actieve sneeuwsmeltwater een belangrijke rol speelde bij de vorming van kleinere dalen.

De vallei- en dalvorming was in de over het algemeen doorlatende ondergrond slechts goed mogelijk wanneer begroeiing (vrijwel) ontbrak en bodemijs water belette snel diep weg te zakken. Onder de huidige omstandigheden is alleen op van begroeiing ontdane steile hellingen sprake van watererosie.

In het wandelgebied hebben we aan de kant van de Hoogstraat van doen met een van de hooggelegen pas in zuidwestelijke richting lopend vallei- en dalsysteem. Elders komen slechts enkele korte dalletjes voor. De meest markante verlevendigen de noordoosthoek van het gebied. Het smeltwater spreidde het overwegend grofzandige en grindrijke materiaal dat het meenam onderlangs de stuwwallen over de ondergrond uit. Aldus ontstonden waaiers afzettingen.

Voorzover deze door ijssmeltwater werden gedeponeed worden ze sandur genoemd. Liever een Nederlandse term gebruikende geïnteresseerden duiden deze soort geïnteresseerden echter ook wel aan als (ijs)smeltwaterwaaiers.

Het reliëf van de Darthuizerberg bij Leersum

D Huis Dartheide
(rechtsonder) of Dartheuvel,

H Huis De Hoogstraat

Van enkele stuwwalkruinen en laag gelegen vlakten is de hoogteligging in meters boven N.A.P. vermeld. Microreliëf werd slechts indicatief aangegeven. Bovendien kon het voorkomen ervan nog niet overal worden nagegaan.

Het afgebeelde gebied ligt op en onderlangs een wnw-ozo geïntereerd stuwwalgedeelte uit de voorlaatste ijstijd. Het oppervlak van de stuwwal vertoont enkele plateaus, terrassen en pasachtige dwarslaagten. In de zuidoosthoek van het wandelgebied vergrootte smeltwater van het landijs een pas tot een zowel brede als diepe laagte, die later de Darthuizerpoort werd genoemd.

Elders vormden ijs- en sneeuwsmeeltwater via de laagten van de stuwwal valleien met markante dalletjes.

Bij de noordrand van het afgebeelde gebied scheidt een oostwaarts lopende vallei het Hoogstraatplateau van een uitstulpend stuwwalgedeelte met een grote ronde heuvel. Onderlangs de stuwwalflanken liggen jongere smeltwater- en windafzettingen, waarvan het oppervlak op veel plaatsen slechts betrekkelijk weinig reliëf vertoont.

Met name in het westelijk deel van het landgoed De Hoogstraat en ten oosten van de Maarsbergseweg zijn grafheuvels aangetroffen en gerestaureerd.

Op stuwwallen als die van de Utrechtse Heuvelrug komt ook allerlei natuurlijk ogend microreliëf voor dat zijn ontstaan te danken zou kunnen hebben aan smeltwater. Het meest tot de verbeelding spreken daarbij de (reeksen) kommetjes die sommige markante bolle hellinggedeelten verlevendigen. Dergelijke reeksen liggen nogal eens onderin kleine trogachtige laagten. Om de kommetjes vinden we vaak lage walletjes met veel fijn grind.

Gezien de ligging van de geschetste geofenomenen op bolle stuwwaloppervlakken is het niet vreemd te veronderstellen dat hun ontstaan verband hield met de rek die het ijs er ondervond. Dit wordt begrijpelijk als wij ons realiseren dat die rek leidde tot het ontstaan van spleten en deze zich bij het afsmelten van het ijs verwijdden tot kloven. Smeltwater dat in de kloven stortte kan dan immers de ondergrond hebben uitgekolk. Tussen Doorn, Maarn en Leersum worden kommenreeksen met name bovenaan de (zuid)zuidwestelijke en (noord)noordoostelijke stuwwalflanken aangetroffen. Beneden de bolle hellinggedeelten met kleine troggen en kommen worden soms (bundels) geultjes aangetroffen. Ook sommige van deze kleine geofenomenen zouden hun ontstaan te danken kunnen hebben aan smeltwater, dat echter niet van het landijs afkomstig behoeft te zijn geweest.

De invloed van de wind

Behalve smeltwater heeft in het Weichselien ook de wind de geomorfologische gesteldheid van het stuwwallenlandschap nogal beïnvloed. Dit kon het geval zijn wanneer de bodem kaal, droog, grindarm en niet door ijs aaneengekit of met sneeuw bedekt was. De wind voerde een deel van het zandige materiaal dat hij aanvoerde met sneeuw mee. Evenals het ijssmeltwater spreidde de wind het door hem meegenomen, overwegend zandige materiaal plaatselijk over grote aaneengesloten oppervlakten als een mantel over oudere afzettingen uit, waarna smeltwater het soms nog weer verspoelde. Aldus ontstonden de zogenaamde (verspoelde) dekzanden.

Met name wanneer hun genese onder drogere condities plaatsvond, manifesteren zij zich echter ook als kleine duinachtige heuvels en ruggen. In en bij het wandelgebied werden er slechts enkele gevormd. Het zal duidelijk zijn dat in de windvormingen nauwelijks grof grind voorkomt. Na de laatste ijstijd raakte het gebied begroeid met bos, dat later vooral op de gestuwde afzettingen voornamelijk uit een associatie van eiken en beuken zou bestaan, terwijl een wat lichter (zomer)eikenberkenbos kenmerkend werd voor de weinige plekken met voedselarme windzanden.

De invloed van de mens

De invloed van boerengemeenschappen

In en bij het gebied van de Utrechtse Heuvelrug is de mens al lang geleden actief geweest. Hiervan getuigen tienduizenden, ja zelfs enkele honderdduizenden jaren oude (vuur)stenen werktuigen die te Leersum en in de groeven bij Veenendaal en Rhenen werden gevonden. En verder onder meer talrijke grafheuvels, die over vrijwel de gehele lengte van de heuvelrug worden aangetroffen en ook bij Leersum voorkomen. Sommige liggen bij de rand van het wandelgebied. Zo vinden we er een aan de noordkant van de Rijksstraatweg bij het huis Darthese.

Evenals andere gebieden met droge zandgronden werd de Utrechtse Heuvelrug sinds de bronstijd gaandeweg vrijwel geheel ontbost en vele eeuwen overwegend als (gemeenschappelijke) graasgrond gebruikt. Steppe- en heidevegetaties gingen nu domineren. De aanvankelijk zo veel mogelijk zelf in hun eerste levensbehoeften voorzienende boerenhuishoudens hadden vroeger overigens primair belangstelling voor gebieden waar zowel akkerbouw als veeteelt kon worden bedreven en bovendien hooioogsten mogelijk waren. In verband hiermee vestigden de boeren zich in pre- en vroeghistorische tijd bij voorkeur in gebieden waar als grasland te gebruiken vochtige gronden dichtbij voor de akkerbouw geschikt wat droger land lagen.

Zulke situaties werden bijvoorbeeld onderlangs de Utrechtse Heuvelrug aangetroffen. Ook ter plekke van het huidige Darthuizen zijn daarom al vele eeuwen geleden gronden ontgonnen. Zoals gebruikelijk zouden de boerderijen daarbij tussen het akkerland en de belangrijkste weidegronden worden gesitueerd.

Vanwege het afwisselen van dekzandruggen en -heuvels met laagten lagen de voor akkerbouw geschikte gronden in het gebied van Darthuizen nogal verspreid. In verband hiermee kwamen ook de boerderijen er nogal verspreid te staan. Onduidelijk bleef wanneer in het gebied van Darthuizen al sprake was van permanente landbouw. De oudste bekende vermelding van de nederzetting dateert van 1253, toen ze in een oorkonde van de Utrechtse bisschop werd vermeld als Derthesen, wat waarschijnlijk verwijst naar een ligging in stakerig kreupelhout of weelderig bos.

De droogste en/of reliëfrijkste gronden bleef ontginning (lang) bespaard. Wel zouden ze eeuwenlang gemeenschappelijk door de boeren worden gebruikt om er hout vandaan te halen, schapen of ander (klein)vee te laten grazen en plaggen te steken. Daarbij werden de plaggen na met stalmest te zijn vermengd gebruikt om de vruchtbaarheid van tot akkerland ontgonnen gronden op peil te houden. Vooral op de voedselarme dekzanden was dit geregeld nodig.

Door de verdwijning van de natuurlijke loofbossen gingen steppe- en heidevegetaties domineren. Met name onder de heide leidde dit tot een sterkere uitloging van de windzanden. In historische tijd werden de podzolen door het afplaggen van heidegronden op veel plaatsen steeds dunner, waarbij ze uiteindelijk soms zelfs verdwenen. Verder zijn de podzolen van de droge grindarme zandgronden de afgelopen eeuwen op uitgebreide schaal door winderosie aangetast of met stuifzand bedekt geraakt. Bij Darthuizen waren echter slechts enkele plekken onderhevig aan verstuiving.

Ondanks de geschetste ontwikkelingen kwamen er in de (Vroege) Middeleeuwen nog enkele flinke bosrelicten op de Utrechtse Heuvelrug voor. Een ervan lag bij Darthuizen. De gemeenschappelijke benutting van de bosgebieden werd daarbij geregeld en gereguleerd door organisaties van de rechthebbende gebruikers. Op de Utrechtse Heuvelrug zouden deze organisaties veelal maalschappen worden genoemd. Een verder oostwaarts gangbare, bekendere benaming ervan was marke.

Sommige maalschappen hebben aanvankelijk nog gepoogd de bossen die ze benutten ook zo veel mogelijk in stand te houden. In de praktijk bleek dit later echter niet goed haalbaar. Ook in Darthuizen was er een maalschap. Uit archivalia is gebleken dat deze organisatie in 1491 nog een bosgebied beheerde en dit een eeuw later nog niet (geheel) was verdwenen.

De invloed van grootgrondbezitters

Sinds de Vroege of Volle Middeleeuwen zouden kerkelijke of adellijke en later ook welstandige "burgerlijke" grootgrondbezitters veel invloed op de landschapsontwikkeling uitoefenen. Een kerkelijke instelling die gronden in het Leersumse bezat was het Domkapittel van Utrecht. Aan de westkant van Leersum hebben later vooral eigenaren van het oude landgoed Broekhuizen hun stempel gedrukt op de landschapshistorie.

Op dit in oorsprong Middeleeuwse en vroeger veel uitgestrektere landgoed stond bij de buurtschap Darthuizen een kasteel, in de omgeving waarvan omstreeks 1628 een landhuis werd gebouwd. De welgestelde Mr. Cornelis Jan. van Nellesteyn zou dat huis in 1794 plaats laten maken voor een groter, dat hij in 1810 nog aanzienlijk liet uitbreiden. Een uitspringende klassicistische middenpartij met vier zuilen vormt een opvallend onderdeel van het grote huis. Bij het huis werd eveneens in klassicistische stijl een orangerie opgetrokken.

Op de noordelijk van Leersum gelegen Donderberg is in 1818 voor Mr. van Nellesteyn een mausoleum gebouwd. Het lijkt op een tempeltje en wordt de graftombe van Nellesteyn genoemd. In 1906 brandde het imposante landhuis van Broekhuizen af. Het zou daarna echter weer in zijn oorspronkelijke staat worden herbouwd. Sinds 1970 is Broekhuizen eigendom van de Staat der Nederlanden. Deze vestigde er een natuuronderzoeksinstituut dat na een fusie in het begin van de 21ste eeuw naar Wageningen verhuisde.

Vanuit het imposante hoofdgebouw van Broekhuizen loopt zowel in zuidwestelijke als noordoostelijke richting een zichtas. De noordoostelijke zichtas is ruim anderhalve kilometer lang en over een groot

deel van zijn lengte een brede beukenallee. Het landgoed Darthuizerberg was een deel van Broekhuizen waar in opdracht van C.J. van Nellesteyn al vroeg in de 19de eeuw heide werd bebost, maar enkele tientallen hectaren onderaan de zuidoostflank van de gelijknamige heuvel toen agrarisch cultuurland waren. Omstreeks 1815 liet van Nellesteyn bij zijn jonge beplantingen een chaletachtige uitspanning bouwen, die bekend zou worden als Het Zwitserse Huis. De uitspanning was een bekende trekpleister. In 1873 werd ze met de er omheen gelegen gronden verkocht aan kastelein George P. Gerth en Darthuizerberg een afzonderlijk landgoed.

Dertig jaar later zou dit Darthuizen worden overgenomen door de Haagse bankier D.F. Scheurleer, die de uitspanning liet slopen. Er voor in de plaats kwam een monumentaal landhuis, dat in neorenaissancestijl werd opgetrokken en de naam van het landgoed kreeg. Ongeveer tezelfdertijd zou een vermoedelijk 18de-eeuwse, classicistische theekoepel uit de omgeving van Den Haag naar een plek bij het huis worden overgebracht. Zowel het huis Darthuizerberg als de koepel werden bovenaan een vrij steile stuwwalflank gesitueerd.

In 1927 zou het gelijknamige landgoed opnieuw in andere handen komen. Eigenaar werd toen mr. C.J.J. Heynsius van den Berg, die de villa in de zestiger jaren ten slotte heeft laten afbreken. Zuidoostelijk van de koepel staat bij het einde van een oprijweg over de zuidflank van de stuwwal het moderne landhuis Dartheuvel. Het is neergezet op een plek waar tot in de Tweede Wereldoorlog een uitzichttoren had gestaan.

Zuidelijk van de Rijksstraatweg verrees op het uit een boerenbedrijf voortgekomen landgoed Darthuizen pas in 1917 een villa, die destijds voor de familie Pauw van Wioldrecht werd gebouwd. De door de Zeister architect J. Stuivinga ontworpen villa Darthuizen is een breed landhuis, dat aan de buitenzijde uit rode baksteen werd opgetrokken en wordt gekroond door een groot rieten schilddak. Schuin tegenover de grote villa staan een voormalige schaapskooi en boerderijachtig kleiner landhuis.

Rond de villa Darthuizen worden enkele percelen cultuurland door bochtige bosranden omgeven. De toegangsweg naar de villa Darthuizen is een aan beide zijden door bos geflankeerde oude lindenlaan. Ontwerper van de landgoedstructuur was de bekende architect LA. Springer. Dartheide was een deel van Broekhuizen, waarop in 1824 bij de straatweg naar Utrecht een villa kwam te staan. Deze werd gebouwd voor de heer van Nellesteyn, die destijds de eigenaar van het landgoed Broekhuizen was.

Van Nellesteyn liet de villa bouwen omdat zijn zoon dan het hoofdgebouw van Broekhuizen kon betrekken. In verband hiermee heette de 19de-eeuwse villa oorspronkelijk Nieuw Broekhuizen.

In 1961 verwierf de Stichting Het Utrechts Landschap het zuidoostelijk deel van de Darthuizerberg en daarbij gelegen gronden van de Darthuizerpoort met een totale oppervlakte van 44 ha. De bedoeling is een deel van het padennet er te laten dichtgroeien. Het terrein van het Utrechts Landschap ligt noordelijk van het huis Dartheide, waarnaar het ook is genoemd.

De nederzetting Darthuizen

Het westelijk van Leersum gelegen Darthuizen bleef een landelijke nederzetting met verspreide boerderijen. Bestuurlijk was Darthuizen lange tijd ook een zelfstandige heerlijkheid. In Darthuizen stond iets ten noorden van de plek waar zich nu de schaapskooi van de Westhoeve bevindt een kapel, die waarschijnlijk van de 15de eeuw dateerde. De kapel raakte in onbruik toen Darthuizen omstreeks 1700 kerkelijk onder Leersum ging ressorteren. Aan de kapel herinnert nog de naam van een nabijgelegen woonhuis, dat vroeger het rechthuis van Darthuizen was.

Na sinds de Franse Tijd enkele decennia een afzonderlijke gemeente te zijn geweest, werd het dorpsgebied van Darthuizen in 1857 ook bestuurlijk bij dat van Leersum gevoegd.

De oude hoofdverbindingen

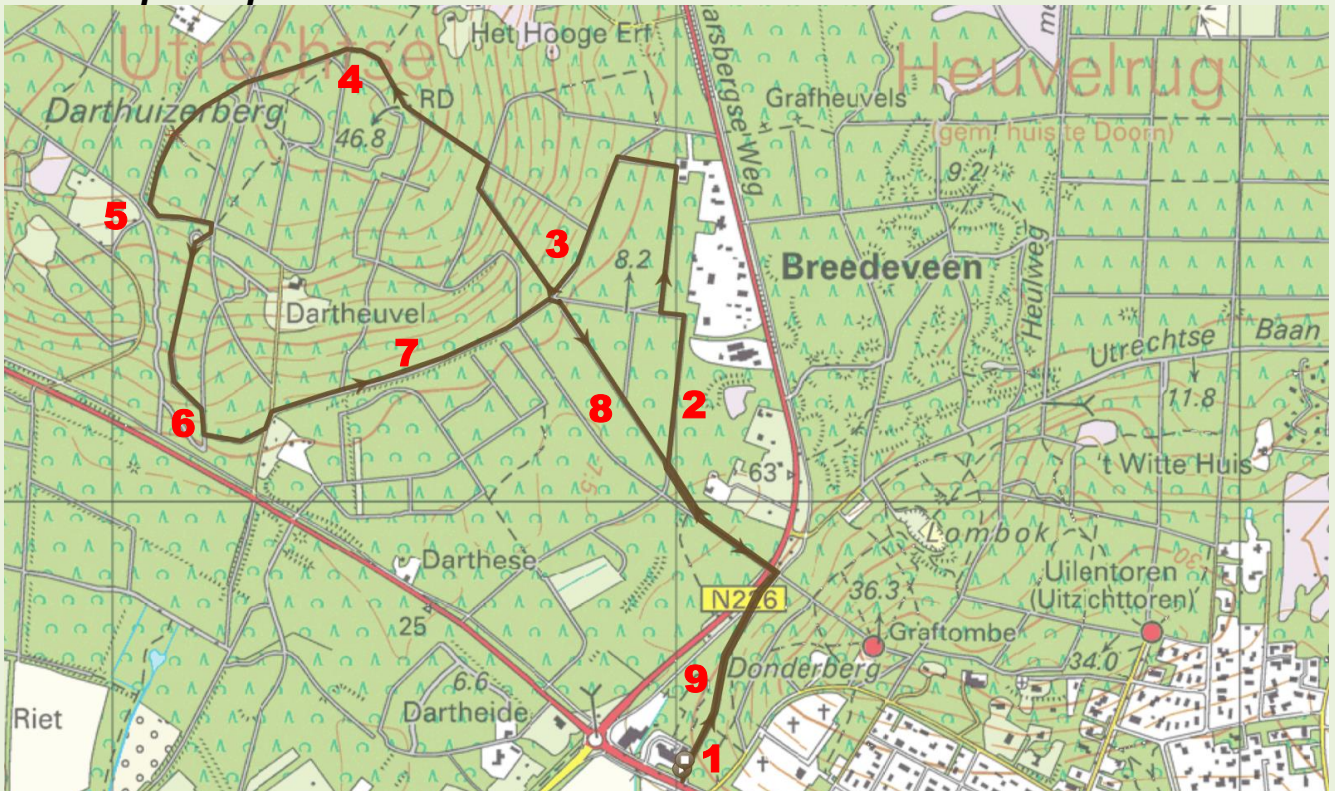
De langs de zuidelijke rand van het voormalige landgoed De Hoogstraat lopende Rijksweg is in zekere zin onderdeel van een eeuwenoude interlocale verbinding, die ook van grote betekenis was voor het lange afstandsverkeer tussen Utrecht, Arnhem en Keulen. De verbinding bestond reeds in de 10de eeuw, toen hij bekend was als de Via Regia, Koningsweg en Grote Heerweg. Later werd de zowel interregionale als interlocale verkeersroute onder andere aangeduid als de Bovenweg, Hogeweg, Amerongsche Weg, Dorpsstraat, Utrechtse Weg, Nieuwe Straatweg en Straatweg van Utrecht naar Arnhem.

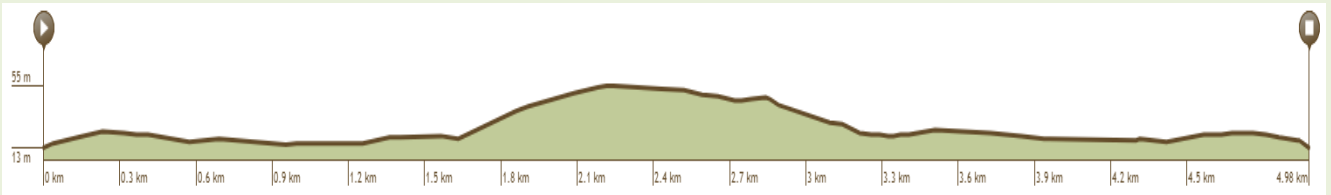
Met de benamingen Boven- en Hogeweg werd ze onderscheiden van een verbinding die op een wat lager niveau de (zuid)zuidwestflank van de Utrechtse Heuvelrug volgde en later voor een deel verdween. In de Franse Tijd kreeg de oude verbinding een keizerlijke status. Niet lang daarna werd hij ter hoogte van de Darthuizerberg enigszins naar het noorden verlegd en als Rijksweg geklasseerd. Het oude tracé verdween vervolgens grotendeels. Verderop is de Postweg er nog een restant van.

Oostelijk van de Darthuizerberg is de vrij drukke Maarsbergseweg pas omstreeks 1830 aangelegd. Het was aanvankelijk een zandweg. De verbinding werd toen Valkenengseweg genoemd. Deze naam verwees naar de ligging bij de weg van de later verdwenen boerderij Groot Valkeneng. Nadat Maarsbergen in 1845 een spoorwegstation had gekregen zou de weg van groot belang worden voor Leersum (en Amerongen). Enkele notabelen gaf dit aanleiding een bestrating van de verbinding te bepleiten en er op aan te dringen om de straatweg door te trekken naar Woudenberg.

Niet lang daarna werd voor dit project ook vergunning gegeven. In 1924 is de straatweg op kosten van de provincie voor het eerst geasfalteerd. Aan de noordkant van de Darthuizerberg werd de er naar het noordoosten knikkende grens met de voormalige gemeente Maarn-Maarsbergen bij de bebossing van de erachter nog tot het eind van de 19de eeuw behouden gebleven heidevelden gaandeweg gemarkeerd door een zandweg die als verkeersverbinding echter niet van enig belang zou worden.

En nu op Geopad

Route 5,0 km. Voor de GPS RouteYou versie, klik [hier](#).

Voor degenen, die met eigen ogen een representatief beeld van de bosrijke Darthuizerberg willen krijgen is hier een wandelroute beschreven, die niet werd gemarkeerd. De route is vijf kilometer lang, waarbij een traject van 600 meter vice versa wordt gelopen. We beginnen en eindigen onze wandeling bij de hoek Rijksstraatweg/Maarsbergseweg.

1. Bij de bushalte loopt rechts van een appartementencomplex een smal pad naar het vrij oude bos van de door ijssmeltwatererosie gevormde Darthuizerpoort. Het pad wordt spoedig breder, waarna het meer en meer de nabije Maarsbergse Weg nadert. Rechts zien we dan de door de ijssmeltwatererosie steiler geworden noordwestflank van het stuwwalplateau met de Donderberg. Bovenop de heuvel is de uitzichttoren van de graftombe voor de vroegere landgoedeigenaar Nellesteyn een markante blikvanger.
2. Tegenover een pad dat via een dalletje naar de kruin van de Donderberg leidt steken wij de Maarsbergse Weg over om in het natuureservaat Dartheide te gaan wandelen. Na 150 meter wordt er betrekkelijk kort na elkaar tweemaal rechtsaf geslagen en een eindje verderop schuin linksaf een ten dele flauwbochtig bospad ingegaan. Op dat pad is rechts buiten de rand van het bos de bebouwing van de buurtschap Breedeveen te zien. Intussen wandelen wij nog steeds door de Darthuizerpoort. Daarbij wordt duidelijk dat de bodem van dit door ijssmeltwater gevormde, brede doorbraaksdal over het algemeen vrijwel vlak is, maar er ook enkele markante (wind)zandruggetjes voorkomen. Ze liggen langs de oostrand van een bosgedeelte, waar vroeger landbouw werd bedreven.
3. Na enkele honderden meters evenwijdig aan de bosrand en bebouwing van Breedeveen te hebben gewandeld slaan we kort na elkaar tweemaal linksaf om enige tijd onderlangs de Darthuizerberg te lopen. De route brengt ons dan naar een vijfsprong. Rechts is daar goed te zien dat ook de hellingen van de Darthuizerberg door de ijssmeltwatererosie gedeeltelijk in een steile dalflank werden getransformeerd. Dit weerhoudt ons er echter niet van die flank te bestijgen.
4. Bij deze beklimming komen we na enkele honderden meters terecht op een scheve T-kruising. Links van de kruising vallen enkele markante ronde heuveltjes op. De wandelroute gaat nu echter naar rechts om ons al snel links gelegenheid te bieden voor een verdere beklimming van de Darthuizerberg. Op de tot bijna 47 meter boven N.A.P. reikende kruin van de heuvel aangekomen gaan we schuin rechts een flauwbochtig pad volgen. Het brengt ons naar een viersprong, waar links een ander flauwbochtig pad wordt ingelopen. Ter weerszijden van het pad trachten zich enkele kommetjes in het bos te verbergen.
5. Voorbij een zessprong gaat het pad over in een flauwbochtige laan. Deze brengt ons bij de rand van een open plek, waar we naar links gaan om de antieke theekoepel van het voormalige landgoed Darthuizerberg te bekijken. Links van de koepel is een nog vrij jonge lindenlaan te zien.
6. De wandelroute gaat echter rechts van de koepel de zuidelijke flank van de Darthuizerberg afdalen. Dit gebeurt via een pad dat ons voorbij een bocht naar links doet belanden op een T-kruising, vanwaar de afdaling rechts wordt voortgezet. We bevinden ons nu in een bosgedeelte, waar allerlei microreliëf is te vinden.
7. De afdaling eindigt bij de Rijksstraatweg, waar wij links de oprijweg van het landgoed Dartheuvel inlopen. Al spoedig wordt er echter schuin rechtsaf geslagen. Het geopad volgt dan voor de tweede

maal tijdens deze wandeling een tracé onderlangs de Darthuizerberg. Dit tracé loopt dicht langs de (door aarden walletjes gemarkeerde) randen van het bosgedeelte, dat vroeger agrarisch cultuurland was.

8. Zo'n 600 meter verderop wacht ons een weerzien van het kruispunt waar wij de steile zuidoostflank van de Darthuizerberg op gingen. Die beklimming wordt natuurlijk niet meer herhaald. In plaats hiervan gaan wij nu rechts de honderden meters brede bodem van de Darthuizerpoort oversteken.

9. Die oversteek brengt ons na 350 meter naar een deel van de route dat wij al bij het begin van de wandeling liepen en thans nog eens in de tegenovergestelde richting gaan volgen. Vlakbij de steile helling van het stuwwalplateau met de Donderberg moet dan andermaal de Maarsbergse Weg worden overgestoken.

Door deze wandeling leerden wij de reliëfkenmerken kennen van een middelhoog stuwwalgedeelte dat reeds geruime tijd geleden onder invloed van particulier grootgrondbezit werd herbebost. De door ijssmeltwater ondermijnde, steile oostflank van de Darthuizerberg, enkele markante dalletjes, sommige kuilenrijen en een paar ronde heuveltjes bij de kruin van de Darthuizerberg zullen daarbij het meest zijn opgevallen. Hoog opgaande houtopstanden met weinig ondergroei, oude lanen en enkele open plekken op het terras van de Darthuizerberg boden soms de mogelijkheid de geomorfologische gesteldheid te overzien.

Samenvatting

Onderwerp van deze brochure was een bosgebied van de natuurrijke Utrechtse Heuvelrug dat ongeveer anderhalve kilometer ten noordwesten van Leersum is gelegen. De ondergrond bestaat er voornamelijk uit (rivier)afzettingen die in de voorlaatste ijstijd vanuit de nabije Gelderse Vallei door zich uitbreidend Scandinavisch landijs werden opgestuwd.

Als gevolg van deze glaciële expansiedrift ontstond een 34 kilometer lange, middelhoge stuwwal. Het wandelgebied omvat de ruïnes en zuidzuidwestflank ervan over een lengte van bijna anderhalve kilometer.

Het zich via de Gelderse Vallei uitbreidende landijs heeft de stuwwallen niet alleen gevormd, maar ook tijdelijk overdekt. Hierbij werd het oppervlak ervan étagegewijs geëgaliseerd.

Het overgrote deel van het wandelgebied wordt ingenomen door de Darthuizerberg die tot 47 meter boven N.A.P. reikt. De zuidwestflank van de heuvel vertoont een terrasvormig gedeelte. Op sommige bolle stuwwalflanken komen (reeksen) natuurlijk ogende kommetjes voor, die waarschijnlijk werden uitgekolkd door smeltwater dat in kloven van de landschap stortte.

Aan de Leersumse kant gaat de Darthuizerberg met een steile helling abrupt over in een sterk door ijssmeltwater verbrede en verdiepte pas, die zich voordoet als een brede coupure in de stuwwal. De laagte is tegenwoordig bekend als de Darthuizerpoort.

Smeltwater vormde via de laagten van de stuwwal ook enkele valleien met kleinere dalen. In de pas tienduizend jaar achter ons liggende laatste ijstijd brachten koude winden (met sneeuwjachten) zand naar de zuidwestflank van de stuwwal en de Darthuizerpoort.

Na de laatste ijstijd raakte het wandelgebied begroeid met bos, waarin later (winter)eiken en beuken domineerden. Onder invloed van allerlei menselijke activiteiten zouden de bossen sinds de bronstijd echter meer en meer plaatsmaken voor steppe- en heidevegetaties.

Het gebruik van de onontgonnen gronden was lang een gemeenschappelijke aangelegenheid, die werd geregeld door een maatschap. Deze heeft in het gebied tot na de Middeleeuwen ook enig natuurlijk bos in stand weten te houden.

Sinds het begin van de 19de eeuw was weer sprake van herbebossingen, Verantwoordelijk hiervoor waren met name enkele eigenaren van het vroeger veel uitgestrektere landgoed Broekhuizen.

Evenals sommige aangrenzende gronden was ook het buiten De Darthuizerberg oorspronkelijk een deel van het vroeger zeer uitgestrekte, Middeleeuwse landgoed Broekhuizen. Op het terras van de heuvel Darthuizerberg stond een uitspanning die in 1904 plaats maakte voor een monumentaal landhuis, dat in de zestiger jaren van de vorige eeuw werd gesloopt. Wat oostelijker bleef een uit de omgeving van Den Haag afkomstige oude theekoepel wel behouden.

Het meer dan eens voor een deel veranderde, vrij onregelmatige ontsluitingspatroon van de bossen kenmerkt zich zowel door (wijd)bochtige als rechte trajecten.

Een groot deel van het gebied is tegenwoordig eigendom van enkele particuliere eigenaren. De stichting Het Utrechts Landschap verwierf in 1961 echter 44 ha ten noorden van het Huis Dartheide. Van de terreingesteldheid kan een representatief beeld worden verkregen door het volgen van de beschreven wandelroute, die niet werd gemarkeerd.

Alle rechten met betrekking tot de tekst en het kaartmateriaal uit deze uitgave berusten bij stichting Telluris. Persoonlijk gebruik van de uitgave is toegestaan maar niet voor zakelijke en commerciële doeleinden tenzij dit schriftelijk met de rechthebbende(n) is overeen gekomen.

Voor de foto's is de rechthebbende Stichting Geopark Heuvelrug i.o. of haar rechtsopvolger.